

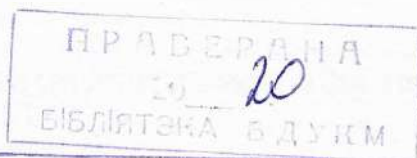
Дзяржаўны музей гісторыі беларускай літаратуры
Рэспубліканскі фонд імя братоў Гарэцкіх
Інстытут мовы і літаратуры
імя Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі
ГНУ «Інстытут геахіміі і геофізікі»

**МАКСІМ І ГАЎРЫЛА ГАРЭЦКІЯ
ЖЫЦЦЁ І ТВОРЧАСЦЬ**
(да 115-годдзя з дня нараджэння Максіма Гарэцкага)

XVI ГАРЭЦКІЯ ЧЫТАННІ

Матэрыялы чытанняў

Мінск, 15 лютага 2008 г.

Мінск
2008

З М Е С Т

Прывітальныя словы

Радзiм Гарэцкі.....	5
Мiхась Мушынскі.....	7
Анатоль Вяцінскі.....	9

Даклады

Алена Белая (Баранавічы). Аўта- і гетэрастэратыпы беларусаў у прозе М. Гарэцкага.....	14
<i>Таццяна Вабiшчэвiч</i> (Мiнск). Максім Гарэцкі ў лiтаратурнай дыскусii 1913 г.: да праблемы дыферэнцыяльнай нацыянальнай чытацкай супольнасцi.....	20
<i>Леонтий Гаранин</i> (Мiнск). К вoпpocy o тiпoлoгii oбpазнocтi в твoрчecтвe Мaкcимa Гoрeцкoгo (Экзистенциальный аспект).....	29
<i>Радзiм Гарэцкі</i> (Мiнск). Украiнскiя матывы Гаўрылы Гарэцкага.....	33
<i>Таiса Грамадчанка</i> (г. Мiнск). Беларусь на крыжовых раадарожжах веку (тэма эмиграцыi ў творчасцi Мaкcимa Гарэцкага).....	60
<i>Ала Жардзевская</i> (Мiнск). Народныя характары ў творах Мaкcимa Гарэцкага i Кузьмы Чорнага.....	64
<i>Роза Зiнава</i> (Мiнск). Дачкой сваёй Галiнай Мaкcим Гарэцкі мог бы ганарыцца заўжды.....	67
<i>Генадзь Кажамякин</i> (Мiнск). 1913: гiсторыя аднаго фотаздымка.....	83
<i>Уладзiмiр Конан</i> (Мiнск). Матывы спакусы ў творчасцi Мaкcимa Гарэцкага: аповесць «Антон».....	89
<i>Грына Лапцёнак</i> (Мiнск). Да гiсторыi экспазыцыi Лiтаратурнага музея М. Гарэцкага.....	97
<i>Дзясiн Марцiнoвiч</i> (Мiнск). Мaкcим Гарэцкі i Вiльгельм Кнорын.....	101
<i>Мiхась Мушынскi</i> (Мiнск). Роль сюжэтнай лiнii Мaрынi Задумы ў паглыбленнi iдэйна-мастацкай канцэпцыi «Кaмaрoўскай хронiкi».....	109
<i>Ганна Навасельцава</i> (Вiцебск). Мастацкi гiстарызм у прозе Вацлава Ластоўскага i Мaкcимa Гарэцкага.....	116
<i>Святлана Сачанка</i> (Мiнск). Дыялектызмы ў «Кaмaрoўскай хронiцы» Мaкcимa Гарэцкага.....	120
<i>Святлана Сычова</i> (Мiнск). Рысы нацыянальнага менталiтэту ў герояў Мaкcимa Гарэцкага i Вiктара Кaрамaзaва.....	129
<i>Тамара Тарасова</i> (Мiнск). Жанравыя магчымасцi дакументальна-мастацкiх запiсак «На iмперыялiстычнай вайпе» ў выяўленнi экзистэнцыяльнай свядомасцi чалавека.....	132
<i>Вольга Уткеевiч</i> (Вiцебск). Беларуская лiтаратура ў пошуках вечнасцi (творчасць Мaкcимa Гарэцкага).....	138
<i>Вiталь Чарняўскi</i> (Мiнск). Традыцы Мaкcимa Гарэцкага ў прозе Мiхася Стральцова.....	141
<i>Алена Шарана</i> (Мiнск). Спецыфiка мастацкай сiтуацыi ў навелах Мaкcимa Гарэцкага.....	144
<i>Таццяна Шырокава</i> (Мiнск). Музейны фонд сям'i Гарэцкiх у беларускiм дзяржаўным архiве-музее лiтаратуры i мастацтва.....	148
Нашы аўтары.....	152

ДАКЛАДЫ

Алена Белая
(Баранавічы)

АЎТА- І ГЕТЭРАСТЭРЭАТЫПЫ БЕЛАРУСАЎ У ПРОЗЕ М. ГАРЭЦКАГА

Слова «стэрэатып» было ў свой час запазычана з паліграфіі, дзе абазначала назву пласціны з рэльефнымі элементамі. Вальтэр Ліпман, амерыканскі журналіст, упершыню прымяніў такі тэрмін да сферы ўстановак і ідэй з прычыны рыгіднасці мыслення, якое размяшчае жыццёвы вопыт у пэўныя стандартныя формы [1]... На думку Ліпмана, з хаатычнага набору разнастайных складнікаў знешняга свету мы выбіраем тое, што наша культура ўжо вызначыла для нас, і ўспрымаем гэта ў форме, стэрэатыпізаванай ёю для нас. Станоўчай якасцю стэрэатыпаў з'яўляецца тое, што яны даюць больш упарадкаваную, выразную карціну свету, да якога прыстасаваны нашы звычкі, густы, здольнасці і надзеі. Аднак стэрэатыпнае мысленне можа быць і небяспечным, калі не адпавядае рэальнасці. Відавочна, найбольш яскрава ўплыў стэрэатыпаў прасочваецца ў галіне нацыянальных адрозненняў, хоць гэты ўплыў знаходзіць сваё адлюстраванне і ў іншых сферах жыцця. Вобразы пэўных груп людзей, якія сфарміраваліся ў нашай свядомасці, асацыіруюцца з іх пэўнымі характарыстыкамі. Аўтастэрэатыпы датычаць уяўленняў пра ўласны народ, гетэрастэрэатыпы – пра другія народы. Безумоўна, існуюць эксперыментальныя спосабы даследавання стэрэатыпаў, вынікі якіх заканамерна паказваюць, што меркаванні розных людзей, якія належаць да адной нацыі, супадаюць у тым, што датычыць характэрных рыс іншых нацый. Але не меншую ролю ва ўзнаўленні нацыянальных стэрэатыпаў адыгрываюць літаратурныя творы, у якіх асабліва выразна відаць «каштоўнасць вымысленых сувярджэнняў» [4].

Бадай ужо стала штампам метафара «Беларусы думаюць сэрцам». Якуб Колас пісаў: «...і розныя думкі родзяцца ў сэрцы». Аднак гэты аўта-стэрэатып – «траістая» ісціна, якая можа быць абгрунтавана з пункту погляду як штодзённай і мастацкай свядомасці, так і навукі. Гэтая якасць беларусаў абумоўлівае іх негатыўнае стаўленне да часоў сацыяльнай дэструкцыі, ці, паводле прадстаўніка філасофскай антрапалогіі М. Шэлера, «распаду супольнасці», пастаянны спадарожнік якога – зыходнае бяссілле духу, калі і слова ўжо не ўспрымаецца, не звязвае і не ўпарадкуе «чалавечага»,

я духу забараняенца саўдзел у душы, і «ён адварочваецца, адразае тэбе ад адзіства жыцця і хаваецца ў крэпасці мозга. Да гэтага часу чалавек мысліў усім сваім целам...; цяпер мысліць толькі яго мозг» [2, с. 227]... Вынікае, што дадзены стэрэатып – зусім не метафара! Неадарма для беларусаў распад звыкллага не проста дэструктыўна, а трагічная з'ява. І таму яна займае такое месца і набывае такія разнастайныя формы ў прозе часоў «распаду супольнасці». У апавяданні М. Гарэцкага «Амерыканец» дадзены аўтастэрэатып супадзе з гетэрастэрэатыпам. З пункту погляду старога фермера-амерыканца, «у чалавеку павінны быць дзве роўныя часткі: цвёрдая і мяккая. У немца гэта якраз палавінкі. У другіх народаў – як калі. А ў славяніна мяккая частць зацісне вялікая на коліт цвёрдай, дужа зацісне. Мяккі народ, дужа не цвёрды народ... замнога думаюць аб усім на свеце, аб небе і не бяруцца за паляпшэнне сваёй зямлі» [3, с. 98]. У апавяданні «Сасна», у сваю чаргу, утрымліваецца адметнае ўяўленне аб немцах: «Немцы, сынку, не нашы людзі, яны – гордыя. У бядзе сядзіць, жалудовай кавай толькі жывіцца, а прыйсці з пакораю не хоча» [3, с. 38]. Гэта выснова вынікла з таго, што заможны бацька, незадаволены жыццёвым выбарам аднаго з трох сваіх сыноў маляваць абразы і ажаніцца з дачкой немца-млынара, замест таго, каб ісці «добрым торам», не дае закаханым дазволу на шлюб. Да таго ж, старога скнару надта дзівіць пазіцыя бацькоў Ользы. «Спракудзілася дзеўка, а немец анічагусенькі: не сварыцца, не лае, адно п'е каву з жалудоў, чакаючы панура, калі дазволіць бацька пабрацца з ёю маляр» [3, с. 38]. «А старая нямякіня нап'ецца кавы і шые дзіцячыя каптуркі» [3, с. 40]. Васілёваму бацьку, праўда, найбольш дадзявала тое, «што немцы ў гэтай-то бядзе не думаюць яму карыцца, не просяць, не наракаюць, пры сватканні з ім дужа ветлівы, а дзяўчына нават і ў руку яму цалуе» [3, с. 39]. У беларускіх сем'ях да надобных жыццёвых калізій ставіліся інакш, што, як у апавяданні М. Гарэцкага «Маці», даволі часта прыводзіла да трагічнай развязкі.

Цікава, што многія людзі, якія прытрымліваюцца пэўных стэрэатыпаў адносна нейкай нацыі, маглі ні разу ў жыцці не сутыкнуцца з шчодрым яе прадстаўніком. Гэтага, аднак, нельга сказаць пра М. Гарэцкага. Жыццё, аб'ектыўна і суб'ектыўна, цесна сутыкала яго з прадстаўнікамі іншых народаў, у тым ліку на вайне. «Праязджалі вялікі панскі двор, дзе памешчык – паляк, арандатар – яўрэй, батракі – жмудзіны. Зусім як бывае і ў нас на Беларусі» [3, с. 368]. Або: казакі – «прыгожыя людзі, але вялікія брахуны: паважненька вярзучь усякую лухту і ... з жартамі. Спадзяюцца перавярнуць дагарты нагамі ўсю Германію» [3, с. 328].

Стэрэатыпы, якія складваюцца адносна пэўнай нацыі, будуць станоўчымі ці адмоўнымі ў залежнасці ад таго, як адносяцца да

гэтай нацыі ў цэлым. Герой апавядання «Пабожны мешчанін» з невялікага сібірскага горада – патрыёт «на свой лад»: ён «страшэнна не любіў «хахлоў», «жыдкоў», палякоў і «палячкоў». Гарэцкі ўдакладняе: «Палячкамі ж ён зваў... беларусаў, і надта засмуцаўся і не хацеў даць веры, што я – таксама палячок» [3, с. 459]. Касавокі дзянішчык у «Запісках артылерыста», «родам туляк, ... ганіў «хахлоў» (а так салдаты завуць сваіх таварышаў, якія родам з Украіны і таксама з Беларусі), што яны свой паёк цукру і гарбаты не спажываюць самі, а прадаюць крамнікам, каб злажыць грошы і вярнуцца са службы дамоў у лакараваных ботах, элгантамі. «Гарбаты піць не ўмеюць хахлы: ...як сабакі: хляўк! хляўк!» Яго таварыш, дзянішчык з беларусаў, спакойна бараніўся: «А што мне твая гарбата? Калі я добра пад'ем, дык і вады напіюся смагла. У нас, як касіць ідуць, сала ці сыраквашы з хлебам наядуцца. А ў вас, праўда, як сабакі: жыздзенькае гарбаты сёрб-сёрб! – і пабег хартом-чартом на сенажаць. Якая ў яго можа быць работа? Яму б толькі на гармошцы тады рыпаць» [3, с. 378].

Стэрэатыпнае мысленне больш уласціва носьбітам кансерватыўнай свядомасці, якімі (зноў жа згодна стэрэатыпам!) выступаюць беларусы. Спрадвеку на тэрыторыі Беларусі жывуць побач з імі яўрэі, падзяляючы агульны лёс. Гарэцкі вачыма свайго героя Хомкі ўбачыў, напрыклад, такі эпізод: «Да калёс прыходзіла худая і лупавокая Малка, Лейзарава жонка... Маці і Малка гаманілі, казалі адна адной, бабскім звычайам, пра ўсе свае злыдні і нястаткі, уздыхалі, жаліліся, адылі пакорна жартавалі і смяяліся самі з сябе. Калі хто бачыў, як смяюцца цяжкахворыя або скачуць сухотнікі, дык гэты смех быў тое самае ці нешта надта падобнае» [3, с. 299]. Калі Хомка трапіў у войска, то тут, ва ўмовах казармы і муштры яму было «ў сто рэдзь горай, чымся ў батраках». А яшчэ «...гэтыя жудасныя, на кожным кроку, зняважанні маткі крояць сэрца. Здавалася, ніхто не разумее, не спачувае. Аднак... аднаго разу навабранец другога ўзводу, нязграбны, сутулаваты яўрэй, ...екатліва закрычаў у адказ аддзялённаму: «Мая маці не сучка!» – загуў і выскачыў з строю. Хомка ўшяміў, што ён не адзінокі ў сваіх думках» [3, с. 308].

Гетэрастэрэатыпы адносна яўрэяў надзвычай устойлівыя, аднак не з'яўляюцца наборам толькі адмоўных якасцей. Яны лічацца праніклівымі, меркантильнымі, разумнымі, адданымі сям'і, амбіцыйнымі, хітрымі і настойлівымі, а таксама вядомымі сваёй набожнасцю. Спецыяльныя даследаванні паказваюць, што яўрэям, у адрозненне ад іншых нацыянальных і этнічных груп, практычна не прыпісваліся агрэсія, высакамернасць, жорсткасць, фанатызм, лягота, помслівасць, ненадзейнасць, дурнота, баязлівасць, адеутнасць пачуцця гумару і да т. п. [1, с. 250].

Вось вобразы з аповесці «Ціхая пляш»: «...старэнькія белаба-

роднай законнікі, у крутых чорненькіх ярмолах, з акулярамі над «бубляй», чакаюць абяцанае гадзіны, калі пакіне іх народ «чужыну»: дзе гасцяваў ён соткі год, і пасунецца за горы і за моры, у сваё спрадвечнае панства, што ... мае паўстаці з мёртвых. Паганіўшы з законнікамі, дзівуецца стары асмолавед: як жа гэта не будзе тут яўрэяў? А хто ж будзе прадаваць усё, што патрэбна чалавеку: махорку, сернікі, соль, і селядцы, і газу? Хто ж тады пашае боты і хамут і зробіць вакенныя асады ў новай хаце?»

У той жа аповесці Гарэцкі канстатуе, што і беларускія хлопцы адны ў шахты і на фабрыкі і наогул «у свет» [3, с. 258]. Аб гэтай тэндэнцыі, якая вызначылася ў жыцці і літаратуры ў пачатку ХХ ст., пісаў Ядвігін Ш. у рамане «Золата». Насуперак сваёй спрадвечнай прывязанасці да «першаснай тэрыторыі» і ўкаранёнасці свядомасці, беларусы былі змушаны да далёкіх вандровак, у тым ліку за акіяны. Прычыны, бадай, кожны меў свае. Хто хацеў там чалавекам жыць, хто марыў зарабіць грошай, вярнуцца дадому і набыць зямлю. Усцешвала тых, хто толькі збіраўся выязджаць, сведчанне бывалых землякоў, што часам «заморскія» людзі бывалі яшчэ лепшыя ад сваіх. Героям Гарэцкага шанцуе, адпак, значна менш. «Шлюць ця... часцей лісты з укланамі старому і малому, чымся пяць, тры, а то хоць бы адзін рубель» [3, с. 258].

Лёс героя апавядання «Амерыканец» Максіма Балазевіча склаўся інакш. Ён – «заможны фермер штата Гільлінойс», які па ўласных прычынах мусіў пакінуць свой родны «лапак на зямным клубку». Але – вось жа прыкрасць! – ніяк не здолее «змогчы ... успамінаў» аб ім, паслухаць розуму і не мучыцца праз дурное, чулае сэрца». І гэта крыху іншае пачуццё, чым у яго жонкі Эльзы, дачкі лесапільшчыка-немца, якая «вырасла на лесапілцы ў Еўні», і «тут, на амерыканскай ферме, часта сумавала і нат тужыла па той краіне ці па сваёй маладосці» [3, с. 97]. Пагадажаючыся, што «ў чалавека дзве часткі: душа і цела», Балазевіч, відавочна, дарэмна спадзяецца, што «ў славяніна дух за цела, і толькі», і што яго суайчыннікі «здолеюць некалі... жыць практычна, як немцы». Бо стары фермер, дзядзька Эльзы, бачыць, што «туга па бацькаўшчыне пачынае выліваць з берагоў і зараз пагоніць яго з Амерыкі» [3, с. 98]. Думаецца, Гарэцкі незарок абраў для свайго героя і прозвішча Балазевіч (ад «балазе – «тым больш што», «добра што»). Роздум над этымалогіяй выяўляе тое, што ў вырашэнні дyleмы, як жа пазіраць на Амерыку – ці як на новую радзіму, ці на «нейкі этап на шляху вышукання лепшай долі ранейшай бацькаўшчыны», – «герой не меў і не мае нейкага цвёрдага падмураўку» [3, с. 101].

Забабоны, звязаныя з іншымі нацыямі, у цэлым можна разглядаць як прыклад агульнай схільнасці да этнацэнтрызму – меркавання, што ўласная нацыя ці сацыяльная група лепшая за астат-

БІБЛІАТЭКА

Беларускія даследчыцы ўніверсітэта культуры і мастацтваў

ІНВ. № 333 335

ня. Наўрад ці можна назваць такую схільнасць дамінантнай рысай беларусаў. Інакш іх пляхі да ідэнтычнасці не былі б такімі пакручастымі. Яскравы прыклад бачым у «Запісках...» М. Гарэцкага – старшы над пісарамі «вусаты паляк ці апалячаны беларус з Віленшчыны, чамусь з расійскім прозвінчам Маслоў. Пан пісар Маслоў засыпаў мяне *пшэпрашамі, пане-пане, прошэн паня*. Ён чуў, пэўна, ад некага, што я паляк. Далікатна ўзвёўшы гутарку на польскую мову, Маслоў моцна бедаваў, што, на жаль, не ўмее пісаць гэтак «найдалікатнейшаю ў свеце» моваю...

«Па-рускаму так далікатна не напішаш, як па-польскаму... О-о, каб я ды ўмеў пісаць па-польскаму!

Што б ён тады зрабіў, ён не даказваў» [3, с. 379].

Гэта фігура амаль камічная, як Купалаў Быкоўскі (тым больш што «Маслоў, відаць не быў селянін...»), аднак Гарэцкі добра бачыць і трагічныя постаці такіх «хворых» на анемію нацыянальнага самаўсведамлення, якім з'яўляецца Рускі, «звычайны земляроб Магілёўскае губерні...» [3, с. 419].

Шырока распаўсюджаны аўтастэрэатып «боязь беларусаў «крыва» прысягаць. У апавесці «На імперыялістычнай вайне» Гарэцкі, апавядаючы пра прыняцце прысягі «па вярнасці цару і ащечаству», разважае: «...я чамусьці ўздумаў на наш народны погляд на прысягненне, як баіцца наш селянін усякае, самае страшнае, кары за зламаны прысягі. Аднак, бывае, прысягаюць і фальшыва...» [3, с. 366]. Гэтая з'ява знайшла адлюстраванне ў апавяданні М. Гарэцкага «Прысяга». Яго герой Тарас «узаяў да сябе за здольнікаў» трох цімакоў, але нечакіна «прыехала равязія» іх лавіць. Тарас цвёрда наважыўся не казаць начальніку ні слова, «хочь да смерці хай заб'юць... Як так падумаў, то і на сэрцы весялей зрабілася» [3, с. 26]. Аднак яго паставілі перад найскладанейшым выбарам – або прызнацца, або крыва прысягнуць і чакаць «кары боскай». Письменнік надзвычай дакладнымі сродкамі перадае ўнутраную барацьбу, «страшнае, напружанае і ... адчайнае змаганне земляроба», які «не ведаў, што тут грэх і што не грэх» [3, с. 29]. Пасля, даведаўшыся аб усім, цімакі «паклапіліся ... у ногі чалавеку. Ды не пасмелі паглядзець яму ў вочы», а ўночы, нешчаслівыя, «пацімачылі ... у дальшы свет» ад яшчэ больш нешчаслівага...

Акрэсленая намі праблема пэўным чынам пастаўлена і ў апавяданні «На этапе». Для яго героя, ураджэнца «зрусіфікаванага ўсходу Беларусі» [3, с. 87], уяўляе вялікую цікавасць гаспадар хааты, дзе спыніліся на начлег – «высокі, зграбны і самавіты» [3, с. 449] паляшук, які пават і «нацыянальна адрознівае сябе» [3, с. 451]. Вельмі натуральным з'яўляецца і жаданне начлежнікаў глядзець на яго жонку, твар якой, «троху цмяны, як ва ўсіх тутэйшых жанчын... рабілі... надта цікавым і харошым» прыгожыя расніцы.

Падпрапаршчык-армянін «так і прыліп да яе, глядзячы, а «артылерыст саромеўся глядзець так, як падпрапаршчык, але і ён уталопіўся ў харошую...» [3, с. 449]. Гарэцкі пераканаўчы ў паказе пачуццяў свайго героя, якому «было і прыемна, што ёсць такія жанчыны» ў яго народзе, «а разам і сорамна было за таварышаў, якія не маюць належнае павагі да тутэйшых людзей, быўшы самі нетутэйшымі і звыклы на этапах быць лішне свавольнымі» [3, с. 450].

Такім чынам, аналіз у рамках артыкула азначанай праблемы надводзіць да вывадаў, што стэрэатыпы – адна з форм упарадкавання жыццёвага вопыту чалавека, у тым ліку яго ўяўленняў пра адметнасць свайго і другіх народаў. Нацыянальныя стэрэатыпы могуць даследавацца ў працэсе не толькі навуковага эксперыменту, а і адпаведнай інтэрпрэтацыі мастацкіх тэкстаў. Асаблівасці аўтарскай прысутнасці ў прозе М. Гарэцкага дазваляюць пісьменніку ўласобіць рысы «нацыянальнага партрэта» ў індывідуальным абліччы многіх персанажаў праз паказ іх асаблівых адносін да каштоўнасцей жыцця і выявіць дыялектыку становага і адмоўнага ў стэрэатыпізацыі такой з’явы культуры, як нацыянальныя адрозненні.

Літаратура

1. Айзенк Г.Ю. Национальные стереотипы и национальный характер / Г.Ю. Айзенк // Психология: Польза и вред. Смысл и бессмыслица. Факты и вымысел. – Минск: Харвест, 2003. – С. 232–249.
2. Бубер М. Два образа веры / М. Бубер / Пер. с нем. / Под ред. П.С. Гуревича, С.Я. Левит, С.В. Лезова. – М.: Республика, 1995. – 464 с.
3. Гарэцкі М. Прысуды жыцця: апавяданні, апавесці / М. Гарэцкі; уклад. Т. Голуб. – Мінск: Маст. літ., 2003. – С. 313–433.
4. Філасофія літаратуры / Режим доступу http://mirslouvrei.com/content_fil/FILOSOFIJA-LITERATURY-5667.html.